

Szanowni Państwo,

URZĄD GMINY
w Kłombowie
wpłynęło dnia 2019.11.22
poz. 10899/2019

Wniosek o udostępnienie informacji publicznej

W konsekwencji wejścia w życie megaustawy telekomunikacyjnej z dnia 30 sierpnia 2019r. (Dz. U. Poz. 1815)*, rozporządzenie w sprawie dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych (dalej PEM) w środowisku znalazło się w gestii ministra zdrowia w porozumieniu z ministrem cyfryzacji, a tym samym Ministerstwo Środowiska zostało pozbawione prawa do wydania rozporządzenia w tym zakresie. Jest to bezpośrednią konsekwencją wydania przez Ministra Środowiska negatywnej opinii co do rzeczony megaustawy, w której czytamy m.in.: „4.3. Należy podkreślić, że zasadniczym celem Ministra Środowiska jest ochrona ludności przed potencjalną nadmierną ekspozycją na promieniowanie elektromagnetyczne. Na chwilę obecną trudno przewidzieć, jakie zmiany będą obserwowane przy wprowadzeniu nowych technologii, dlatego też punktem wyjścia do podjęcia działań zmierzających do zmiany wartości dopuszczalnych poziomów PEM w środowisku powinny być rzetelne wyniki oceny ich oddziaływania na zdrowie ludzi i środowisko. W związku z powyższym **nie widzę podstaw do zmiany dopuszczalnych poziomów PEM w Polsce**, a wszelkie propozycje modyfikacji obowiązującego prawodawstwa w ww. zakresie powinny być poprzedzone rzetelną i wnikliwą analizą oddziaływania nowych technologii”.

Ogłoszony przez Ministra Zdrowia w dn. 15 listopada br. projekt rozporządzenia w sprawie dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku podwyższa dopuszczalne wartości PEM z zakresu radiowego z obecnych 7 V/m do 61 V/m (dla składowej elektrycznej pola).

W sąsiedztwie działających stacji bazowych telefonii komórkowej (SBTK) obserwuje się w Polsce u mieszkańców szereg dolegliwości i chorób, w tym nowotworowych, przy wartościach pola elektrycznego już na poziomie ok. 1-2 V/m. Na mocy megaustawy telekomunikacyjnej lokalizacja SBTK ulegnie bezprecedensowemu zagęszczeniu, czego wymaga m.in. projektowana sieć telefonii komórkowej piątej generacji (5G). Planuje się stacje bazowe co 150-200 m, w niektórych warunkach nawet co 20 m. Megaustawa znosi przy tym zakaz stawiania SBTK na terenach chronionych (parki narodowe, rezerваты przyrody i uzdrowiska) oraz obowiązek ubiegania się przez operatorów o pozwolenie na budowę.

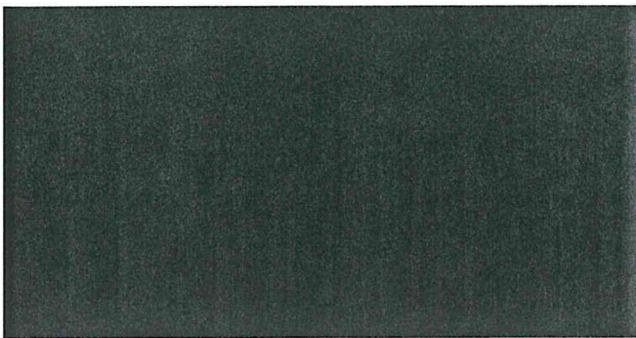
W związku z powyższym, na podstawie art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz. U.z 2018 r. póź. 1330 z późn. zm.) uprzejmie proszę o udostępnienie następujących informacji:

		TAK	NIE
1.	<p>Czy planują Państwo przyjęcie rezolucji/uchwały/stanowiska w związku z projektem rozporządzenia Ministra Zdrowia w sprawie dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku i skierowanie jej do odpowiednich instytucji państwowych?</p> <p>Link do projektu rozporządzenia:</p> <p>https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12327201/katalog/12641417#12641417</p> <p>Termin zgłaszania uwag do dnia 29 listopada 2019 r., w wersji elektronicznej za pośrednictwem platformy ePUAP, a także na adres e-mail: dep-zp@mz.gov.pl w wersji umożliwiającej edytowanie tekstu.</p>		
2.	<p>Czy zamierzają Państwo poinformować mieszkańców swojej gminy (podać do publicznej wiadomości), iż po wejściu w życie rozporządzenia moce działających na terenie gminy anten nadawczych (BTSów) mogą wzrosnąć wielokrotnie?</p>		

Jednocześnie, stosownie do treści art. 14 ust. 1 ustawy o dostępie do informacji publicznej, określám następujący sposób i formę udostępnienia powyższej informacji: przesłanie na adres mailowy:

Z poważaniem

*Ustawa o zmianie ustawy o wspieraniu rozwoju usług i sieci telekomunikacyjnych oraz niektórych innych ustaw

http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001815&fbclid=IwAR2_Z6Ac8BTnhTHykvCT91xjSImvhhSSVeYbPICr5JRS7L4nZaYsHJBEciE

Załączniki:

1. Uwagi Ministerstwa Środowiska do megaustawy telekomunikacyjnej
2. Opinia [redacted] dot. projektu rozporządzenia Ministra Zdrowia w sprawie dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku

Warszawa, dnia 28 grudnia 2018 r.

MINISTER ŚRODOWISKA

DP-WL.0231.1719.2018.AK

Pan
Marek Zagórski
Minister Cyfryzacji

Szczenowny Panie Ministrze

Odpowiadając na pismo z dnia 30 listopada 2018 r., znak: DP-III.0211.77.2018, w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o wspieraniu rozwoju usług i sieci telekomunikacyjnych oraz niektórych innych ustaw, przekazuje następujące uwagi.

1. Uwagi do projektowanych zmian w ustawie o wspieraniu usług i sieci telekomunikacyjnych oraz niektórych innych ustaw.

1.1. W art. 1 pkt 17 projektu zaproponowano dodanie rozdziału 2b, w którym zostały zawarte przepisy regulujące funkcjonowanie Systemu Informacyjnego o Instalacjach Wytwarzających Promieniowanie Elektromagnetyczne. Zadaniem systemu, zgodnie z art. 29h ust. 1 zmienianej ustawy, ma być zapewnienie dostępu do informacji prezentowanych w postaci map cyfrowych i tabel o poziomach pola elektromagnetycznego, pochodzących z pomiarów, lokalizacjach instalacji radiokomunikacyjnych wykorzystywanych na cele ruchomych publicznych sieci komunikacyjnych oraz o rozkładzie natężeń pola elektromagnetycznego pochodzącego z tych instalacji. Należy podkreślić, że zadaniem przedmiotowego systemu, zgodnie z informacją przekazaną przez Ministerstwo Cyfryzacji w piśmie z dnia 21 czerwca 2017 r., znak: DT-WIT.45.57.2017, miało być stworzenie **jednolitego systemu informatycznego, umożliwiającego publiczny dostęp do danych technicznych instalacji oraz sprawozdań z pomiarów poziomów pól elektromagnetycznych**. W przedmiotowym piśmie Ministerstwo Cyfryzacji podkreśliło także konieczność przejścia procedury środowiskowej (zgłoszenia, pomiary itd. na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2018 r. poz. 799, z późn. zm.)) z trybu „analogowego” (papierowego) na usługę cyfrową, co wpisywać się będzie w cele projektu pt. „Od papierowej do cyfrowej Polski”. Należy podkreślić, że inicjatywa utworzenia takiego systemu wpisywała się również w cele Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, która przewiduje wdrożenie takiego narzędzia do 2030 r. Jednakże z otrzymanego projektu wynika, że **procedura przyjmowania zgłoszeń instalacji nie została uwzględniona w funkcjonalności omawianego systemu**. Należy podkreślić, że tego typu narzędzie umożliwiłoby kompleksową estymację rozkładów pól elektromagnetycznych, zwanych dalej „PEM”, co w sposób istotny usprawniłoby procedurę lokalizowania tego typu instalacji oraz zapewniłoby dostateczny poziom ochrony środowiska przed nadmiernym oddziaływaniem promieniowania elektromagnetycznego.

1.2. Projekt ustawy przewiduje, że system informacyjny PEM jest prowadzony przy użyciu systemu teleinformatycznego. Natomiast w projekcie ustawy nie wskazano, jakie **podmioty i organy będą przekazywały** informacje i dane do tego systemu. Nie wskazano również, w jaki **sposób powyższe**

informacje i dane będą wprowadzane do systemu. Nie wskazano też, kto i w jakim zakresie będzie miał dostęp do informacji i danych zgromadzonych w systemie informacyjnym PEM.

2. Uwaga do projektowanych zmian w ustawie z dnia 20 lipca 1991 r. o Inspekcji Ochrony Środowiska.

W sierpniu 2018 r. weszła w życie ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. o zmianie ustawy o Inspekcji Ochrony Środowiska oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1479). W myśl zmienionych przepisów Inspekcja Ochrony Środowiska ma większe uprawnienia do kontroli w przypadku skarg i wniosków – kontrole interwencyjne będą przeprowadzane bez wcześniejszego zawiadomienia o kontroli. W tej sytuacji wprowadzanie zmiany do przepisów art. 5 ustawy z dnia 20 lipca 1991 o Inspekcji Ochrony Środowiska, zwanej dalej „ustawą o IOŚ”, poprzez **dodanie art. 5b nie jest zasadne**. W założeniach do zmian przepisów ustawy o IOŚ przyjęto **zasadę zmniejszenia ilości kontroli planowych na rzecz kontroli interwencyjnych**. Zatem proponowana zmiana, aby organizacje pozarządowe zgłaszały do planu kontroli propozycje kontroli instalacji emitujących poziomy PEM, spowoduje tylko obciążenie wojewódzkich inspektorów ochrony środowiska dodatkową pracą, polegającą na ocenie wniosków, ich weryfikacji i ewentualnym wystąpieniu do Prezesa Urzędu Komunikacji Elektronicznej o opinię. W tym czasie wojewódzki inspektor ochrony środowiska mógłby wykonać kontrolę interwencyjną. Należy dodać, iż każdy wniosek dotyczący interwencji jest przez wojewódzki inspektor ochrony środowiska rozpatrywany i jest to wystarczający sposób kontroli w omawianej sytuacji. Dodatkowo należy wskazać, iż od 1 stycznia 2019 r. pomiary, badania i analizy, na potrzeby kontroli prowadzonych przez wojewódzkich inspektorów ochrony środowiska, będzie wykonywało Centralne Laboratorium Badawcze, działające w Głównym Inspektoracie Ochrony Środowiska. W związku z powyższym, wojewódzki inspektor ochrony środowiska rozpatrując wniosek zgłoszony przez organizację pozarządową, musiałby brać pod uwagę nie tylko możliwości finansowo-organizacyjne wojewódzkiego inspektoratu ochrony środowiska, ale również możliwości finansowo-organizacyjne Centralnego Laboratorium Badawczego, które będzie działało w Głównym Inspektoracie Ochrony Środowiska. W związku z powyższym proponuję wykreślenie proponowanych zmian w art. 5 ustawy o IOŚ.

3. Uwagi do zmian projektowanych w ustawie z dnia 28 września 1991 r. o lasach.

3.1. W zakresie zmiany art. 39b ust. 1a należy **uzgodnić treść przepisu z treścią uzasadnienia**. Projektowany przepis przewiduje minimalny katalog postanowień, które powinien określić nadleśniczy, jako warunki zapewnienia dostępu (z art. 30 ust. 1 i 3), natomiast z uzasadnienia na stronach 61-62 wynika, że przepis ten przewiduje minimalny katalog postanowień stanowiących nie tylko warunki zapewnienia dostępu (z art. 30 ust. 1 i 3), lecz również warunki umieszczania na nieruchomości obiektów i urządzeń, o którym mowa w art. 33 ust. 1 tej ustawy.

3.2. Proponuję wykreślenie art. 39b ust. 1b i 1c. **Drastyczne obniżenie opłat należnych nadleśnictwom Lasów Państwowych**, przewidziane w ust. 1b, oraz **całkowite zwolnienie z tych opłat**, przewidziane w ust. 1c, jest w mojej ocenie **nieuzasadnione**, zwłaszcza, że spośród podmiotów wskazanych w art. 35a ust. 1 ustawy (który wymienia nadleśniczego Lasów Państwowych, podmiot zarządzający terenem zamkniętym, Prezesa Krajowego Zasobu Nieruchomości, a także właściciela, użytkownika wieczystego lub zarządcę co najmniej 10 budynków mieszkalnych wielorodzinnych, zamieszkania zbiorowego lub użyteczności publicznej) obniżenie oraz zwolnienie z opłat dotyczy jedynie nadleśniczego Lasów Państwowych.

4. Uwagi do projektowanych zmian w ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.

4.1. W art. 11 pkt 1 projektu zaproponowano zmianę brzmienia upoważnienia ustawowego do wydania rozporządzenia zawartego w art. 122 ust. 1 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska. Na podstawie tej zmiany **minister właściwy do spraw środowiska został całkowicie wyłączony z procesu określania w drodze rozporządzenia dopuszczalnych poziomów**

PEM w środowisku oraz sposobów sprawdzania dotrzymania tych poziomów. Nie mogę zaakceptować tej propozycji. Należy bowiem podkreślić, że kwestie ochrony i kształtowania środowiska należą do kompetencji ministra właściwego do spraw środowiska, dlatego też, dotychczasowe brzmienie przepisu upoważniającego wskazywało jako organ właściwy do wydania rozporządzenia ministra do spraw środowiska działającego w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw zdrowia.

Ponadto, ze względu na fakt, że problem emisji PEM do środowiska nie ogranicza się wyłącznie do kwestii sieci telefonii komórkowej, niezrozumiała pozostaje rola ministra właściwego do spraw cyfryzacji w procesie określania dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku oraz sposobów sprawdzania dotrzymania tych poziomów.

4.2. Wątpliwości budzi proponowane w art. 11 pkt 1 brzmienie art. 122 ust. 2 pkt 2 i 3, zgodnie z którymi zakresy częstotliwości PEM, dla których określa się parametry fizyczne, charakteryzujące oddziaływanie pól elektromagnetycznych na środowisko oraz dopuszczalne wartości parametrów fizycznych zostaną ustalone zgodnie z wytycznymi organów Unii Europejskiej w sprawie ograniczenia narażenia ludności na pola elektromagnetyczne. W mojej ocenie **wytyczne** te zostały sformułowane jedynie co do sposobów sprawdzania dotrzymywania PEM (ust. 3), nie odnosząc się do dopuszczalnych poziomów PEM, zakresów częstotliwości PEM i dopuszczalnych wartości parametrów fizycznych dla poszczególnych zakresów częstotliwości (ust. 2 pkt 2 i 3). Wspomniane powyżej wytyczne Unii Europejskiej nie dają więc wskazówek do tego, jak ma być skonstruowany akt wykonawczy i stanowią jedynie wytyczne pozorne. Zarówno doktryna, jak i orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, podkreślają, że nieprawidłowe jest odtwarzanie wytycznych z przepisów ustaw innych niż ustawa upoważniająca, a w szczególności odsyłanie w wytycznych do bliżej niesprecyzowanych przepisów Unii Europejskiej. Wytyczne nie stanowią powszechnie obowiązującego prawa, lecz mają charakter zalecenia określonego sposobu postępowania.

4.3. Należy podkreślić, że zasadniczym celem Ministra Środowiska jest ochrona ludności przed potencjalną nadmierną ekspozycją na promieniowanie elektromagnetyczne. Na chwilę obecną trudno przewidzieć, jakie zmiany będą obserwowane przy wprowadzeniu nowych technologii, dlatego też **punktem wyjścia do podjęcia działań zmierzających do zmiany wartości dopuszczalnych poziomów PEM w środowisku powinny być rzetelne wyniki oceny ich oddziaływania na zdrowie ludzi i środowisko**. W związku z powyższym nie widzę podstaw do zmiany dopuszczalnych poziomów PEM w Polsce, a wszelkie propozycje modyfikacji obowiązującego prawodawstwa w ww. zakresie powinny być poprzedzone rzetelną i wnikliwą analizą oddziaływania nowych technologii.

4.4. W art. 11 pkt 2 lit. b proponuję nadać nowe brzmienie art. 122a ust. 2:
„2. Wyniki pomiarów, o których mowa w ust. 1, przekazuje się **wojewódzkiemu inspektorowi ochrony środowiska** i państwowemu wojewódzkiemu inspektorowi sanitarnemu.”.

Kontrolę podmiotów korzystających ze środowiska, m.in. w zakresie ochrony przed polami elektromagnetycznymi wykonuje zarówno GIOŚ, jak i wioś. Ponieważ zgodnie z art. 4a ustawy o IOŚ GIOŚ m.in. ustala ogólne kierunki działania Inspekcji Ochrony Środowiska oraz wydaje zalecenia i wytyczne, określające sposób postępowania w trakcie realizacji zadań, oraz kontroluje stan ich realizacji, to nie może w pełnym zakresie prowadzić kontroli wyników pomiarów poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku. Rolą GIOŚ w tym przypadku jest określanie wytycznych i sprawowanie merytorycznego nadzoru nad wykonywaniem tego rodzaju czynności.

4.5. Wątpliwości budzi projektowane brzmienie art. 11 pkt 3, który ogranicza dotychczasową **definicję miejsc dostępnych dla ludności** poprzez ustalanie takich miejsc według istniejącego stanu zagospodarowania i zabudowy nieruchomości. Należy podkreślić, że zasadniczym celem wprowadzenia przepisów dotyczących dopuszczalnych poziomów PEM była ochrona środowiska, w tym zdrowia ludności, w każdym przypadku, niezależnie od czasu przebywania ludności w danej lokalizacji. Mając powyższe na uwadze należy uznać zmianę przedmiotowej definicji za niezasadną.

4.6. W art. 11 pkt 4 proponuję następujące brzmienie art. 152 ust. 2 pkt 9:
„9) sprawozdanie z wykonanych pomiarów poziomów pól elektromagnetycznych, o których mowa w art. 122a ust. 1.”.

Art. 152 określa, co powinno zawierać zgłoszenie kierowane do organu ochrony środowiska. Prowadzący instalację przekazując zgłoszenie organowi ochrony środowiska, powinien zamieścić również wyniki pomiarów poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku, o których mowa w zmienionym art. 122a ust. 1.

4.7. W art. 11 pkt 4 lit. d proponuję następujące brzmienie art. 152 ust. 7a:
„7a. Organ ochrony środowiska przedkłada Głównemu Inspektorowi Ochrony Środowiska, wojewódzkiemu inspektorowi ochrony środowiska oraz państwowemu wojewódzkiemu inspektorowi sanitarnemu niezwłocznie informacje zawarte w zgłoszeniu, o którym mowa w ust. 1 i w ust. 6 pkt 2, oraz informacje, o których mowa w ust. 6 pkt 1, dla instalacji, objętych obowiązkiem zgłoszenia z uwagi na wytwarzanie pól elektromagnetycznych, dla których nie wniesiono sprzeciwu lub dla których wydano zaświadczenie o braku podstaw do wniesienia sprzeciwu.”.

4.8. W Art. 11 pkt 5 projektu na organy ochrony środowiska nakładany jest obowiązek udostępniania na swojej stronie internetowej informacji o instalacjach objętych obowiązkiem zgłoszenia (udostępniania m.in. sprawozdań, zgłoszeń czy wniesionych sprzeciwów). W mojej ocenie, w celu zapewnienia spójności danych o instalacjach wytwarzających pola elektromagnetyczne oraz kompleksowej informacji dotyczącej rozkładu tych pól oraz stanu środowiska, niezbędne jest zapewnienie jednolitego systemu informatycznego obejmującego również informacje i dane ze zgłoszeń instalacji. System charakteryzujący się taką funkcjonalnością umożliwiłby organom ochrony środowiska wszechstronną ocenę wpływu na środowisko instalacji objętych procedurą zgłaszania, zapewniłby efektywny monitoring i kontrolę emisji pól elektromagnetycznych do środowiska oraz zagwarantowałby dostęp społeczeństwa do rzetelnych i pełnych informacji o źródłach emisji PEM. W celu zapewnienia skutecznego monitoringu oraz kontroli emisji PEM, konieczne byłoby uwzględnienie dostępu Głównego Inspektoratu Ochrony Środowiska do tego systemu, na prawach administratora.

4.9. Zwracam uwagę, że W art. 11 pkt 5 projektu dotyczącym art. 152b wskazano, że organ ochrony środowiska udostępnia na swojej stronie internetowej informacje o instalacjach objętych obowiązkiem zgłoszenia z uwagi na wytwarzanie pola elektromagnetycznego. Nie określono formy udostępniania tych informacji oraz nie wskazano czy udostępniania informacja dotyczy wszystkich złożonych wniosków czy również rozstrzygnięcia organu ochrony środowiska.

4.10. Wątpliwości budzi dodawany art. 152b ust. 4 (art. 11 pkt 5 projektu), zarówno z uwagi na wprowadzanie definicji organizacji pozarządowej, jak i uprawnień nadawanych jej tym przepisem. Należy zauważyć, że w ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska funkcjonuje pojęcie organizacji ekologicznej (art. 3 pkt 16), w związku z powyższym konieczna wydaje się analiza, czy wprowadzanie dodatkowej kategorii podmiotów jest zasadne. Doprecyzowania, w mojej ocenie, wymaga również sformułowanie „uwagi dotyczące okoliczności, o których mowa w art. 152 ust. 4a.”.

4.11. W art. 11 pkt 5 proponuję następujące brzmienie art. 152b ust. 8:
„8) Podmiot, o którym mowa w ust. 7, może wnieść za pośrednictwem organu właściwego do przyjęcia uwag, odpowiedź na wniesienie uwagi w terminie 14 dni od dnia ich otrzymania.”.

4.12. Dodawany w art. 11 pkt 5 art. 152b ust. 9 wymaga doprecyzowania. W przepisie wskazano, że uwagi i odpowiedzi są udostępniane przez organ ochrony środowiska, gdy dotyczą one rzeczywistego ryzyka przekroczenia dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku, bez jednoczesnego wskazania, w jaki sposób dokonywana jest ocena ryzyka.

4.13. W mojej ocenie proponowane w art. 11 pkt 7 projektu brzmienie art. 342 ust. 2 pkt 3, zgodnie z którym eksploatujący instalację, co do której stwierdzono przekroczenie emisji pól

elektromagnetycznych ponad poziomy dopuszczalne w środowisku podlega karze grzywny, nie spełnia wymogu określoności. Przepis ten odsyła w zakresie określenia znamion czynu zabronionego do przepisów rangi podustawowej – rozporządzenia określającego dopuszczalne poziomy pól elektromagnetycznych. Przepisy karne (represyjne) o charakterze blankietowym powinny nie tylko określać podstawowe elementy, a więc podmiot, znamiona czynu zabronionego oraz rodzaj i wysokość kary, odsyłając jedynie w zakresie doprecyzowania niektórych z tych elementów do odrębnych przepisów, ale przede wszystkim respektować, w zakresie odesłania, katalog źródeł powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Zakres odesłania musi być ściśle dostosowany do wyznaczonych przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej granic kompetencji prawotwórczych organów władzy publicznej. Odesłanie nie może obejmować regulacji, które są wprawdzie wydawane na podstawie ustaw, jednak zakres udzielonych upoważnień ustawowych do ich wydania narusza konstytucyjne zasady stanowienia aktów normatywnych.

5. Uwagi do przepisów przejściowych projektu.

5.1. W art. 24-26 i w art. 29 należy zastąpić występujące błędne odesłanie „w art. 7” prawidłowym odesłaniem „w art. 11”.

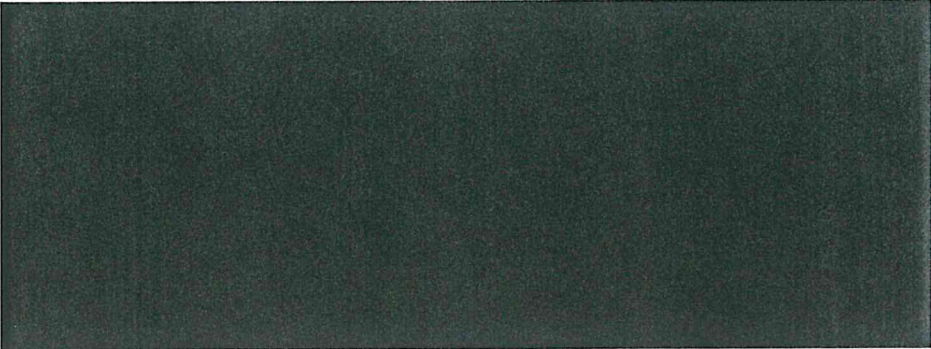
5.2. W art. 28 projektu ustawy należy zastąpić występujące dwukrotnie błędne odesłanie „w art. 5” prawidłowym odesłaniem „w art. 6”.

5.3. W związku ze zmianą brzmienia art. 152 ust. 2 poprzez dodanie pkt 9 (art. 11 pkt 4 projektu) nastąpi pośrednia zamiana przepisu upoważniającego do wydania rozporządzenia na podstawie art. 152 ust. 9. W związku z powyższym niezbędne jest uzupełnienie projektu o **przepis przejściowy utrzymujący czasowo w mocy rozporządzenie** wydane na podstawie tego przepisu poprzez dodanie w art. 29 pkt 3w brzmieniu:

„3) art. 152 ust. 9 ustawy zmienianej w art. 11, zachowują moc do dnia wejścia w życie przepisów wykonawczych wydanych na podstawie art. 152 ust. 9 ustawy zmienianej w art. 11, nie dłużej jednak niż do dnia 1 stycznia 2021 r.”.

z powrotem

Dnia 20.11.2019 r.

Pan Łukasz Szumowski
Minister Zdrowia
ul. Miodowa 15
00-952 Warszawa

Cc: Rzecznik Praw Obywatelskich

Opinia dot. projektu rozporządzenia Ministra Zdrowia w sprawie dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku

My, członkowie i sympatycy przedstawiciele tysięcy Obywateli/WYBORCÓW Rzeczypospolitej Polskiej, którzy podpisali petycję o MORATORIUM NA 5G I REDUKCJĘ EKSPOZYCJI LUDNOŚCI NA POLA ELEKTROMAGNETYCZNE (1), **stanowczo sprzeciwiamy się podwyższeniu wartości dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku.**

Tysiące niezależnych badań naukowych (2) potwierdzają, że niejonizujące promieniowanie elektromagnetyczne (dalej PEM) jest szkodliwe dla ludzi i środowiska. Do udokumentowanych skutków zdrowotnych należą: uszkodzenia DNA, nowotwory, efekty neurologiczne/neuropsychiatryczne (w tym choroba Alzheimera, autyzm, ADHD i zaburzenia zachowania u dzieci), wzrost zjawiska apoptozy (zaprogramowanej śmierci komórki), rozszczelnienie bariery krew-mózg, problemy kardiologiczne, stres oksydacyjny/uszkodzenia spowodowane przez wolne rodniki, zaburzenia układu hormonalnego, bezpłodność, poronienia, nadwrażliwość elektromagnetyczna (ang. electrohypersensitivity – EHS) i in. Wiele z ww. skutków zdrowotnych zaobserwowano przy wartościach pola **poniżej** wartości określonych w obowiązujących obecnie przepisach w Polsce (Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 października 2003r. w sprawie dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku oraz sposobów sprawdzania dotrzymania tych poziomów (Dz. U. Nr 192, póź. 1883, 2003), czyli 7 V/m dla natężenia pola elektrycznego, 0,1 W/m² dla gęstości mocy mikrofalowej).

Ponadto u osób mieszkających w sąsiedztwie działających stacji bazowych telefonii komórkowej (SBTK) obserwuje się szereg dolegliwości i chorób, w tym nowotworowych, przy wartościach pola elektrycznego na poziomie ok. 1-2 V/m. Mimo kilku takich przykładów nagłośnionych przez media, nie podjęto nigdy w Polsce decyzji o przeprowadzeniu badań epidemiologicznych, aby zweryfikować stan zdrowia tej ludności i sprawdzić, czy istnieje związek zgłaszanych dolegliwości z PEM generowanym przez SBTK.

Zwracamy uwagę, że już w 2016 roku Prezydent Miasta Krakowa zwrócił się pisemnie do Ministra Środowiska, Ministra Zdrowia i Ministra Edukacji Narodowej o znaczne zmniejszenie dopuszczalnego poziomu narażenia na pola elektromagnetyczne w miejscach, gdzie znajdują się szkoły i placówki oświatowe. (OR-03.0003.1442.2016 z dn. 29.03.2016 r.) W piśmie podkreślono, że „**Część uczniów**

uczęszczających do szkół specjalnych i integracyjnych wykazuje znaczną wrażliwość na oddziaływanie PEM, szczególnie dotyczy to dzieci niepełnosprawnych, z chorobami nowotworowymi oraz posiadającymi zdiagnozowaną nadwrażliwość elektromagnetyczną. Dotyczy to również przypadków, w których wykonane badania PEM wykazują wartości niższe niż dopuszczalne wynikające z rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 30.10.2003 r.. Po zamontowaniu w pobliżu szkoły stacji bazowej, rodzice obserwują systematyczne pogarszanie stanu zdrowia dzieci. W niektórych przypadkach decyzją lekarzy muszą one realizować obowiązek szkolny w domu”.

Również Rada Miasta Krakowa podejmowała ten problem w czterech rezolucjach z 2012, 2014, 2015 i 2019 roku skierowanych do najwyższych władz w kraju (3).

Pragniemy podkreślić, że istniejąca przy WHO Agencja ds. Badań nad Rakiem (IARC) zaklasyfikowała w 2011r. mikrofałe (RF) jako możliwy czynnik rakotwórczy dla ludzi (grupa 2B) (4) oraz że najnowsze badania epidemiologiczne nad występowaniem nowotworów w obrębie głowy w związku z ekspozycją na RF z telefonów komórkowych potwierdzają klasyfikację IARC. Wspierają ją również, a nawet wzmacniają wyniki olbrzymiego amerykańskiego programu toksykologicznego NTP (National Toxicology Program) – opublikowane także na stronie Department of Health and Human Services rządu USA, odpowiednika naszego Ministerstwa Zdrowia (4a). Fakt ten podkreślają również autorzy ekspertyzy zleconej przez Ministerstwo Zdrowia (5), których opinię, z niezrozumiałych dla nas przyczyn, całkowicie pominięto w Uzasadnieniu do projektu rozporządzenia.

Zalecenie 1999/519/CE Rady UE z 1999 r. nie jest dokumentem wiążącym - jego realizacja w państwach członkowskich nie jest obligatoryjna. Podkreślenia wymaga fakt, że zalecane w nim limity oparte są na wytycznych Międzynarodowej Komisji Ochrony przed Promieniowaniem Niejonizującym (ICNIRP), czyli organizacji prywatnej, której źródła finansowania nie są przejrzyste, a większość członków ma powiązania z przemysłem telekomunikacyjnym i elektrycznym. Określone przez ICNIRP wytyczne uwzględniają jedynie efekt termiczny (podgrzanie tkanki) w wyniku krótkotrwałej (zaledwie 6-minutowej) ekspozycji. Przyznaje to nawet Ministerstwo Zdrowia stwierdzając w załączonym do projektu rozporządzenia dokumencie „Ocena skutków regulacji”, cyt.: „Wytyczne ICNIRP opierają się na wynikach odnoszących się do ekspozycji krótkotrwałej...” Zatem proponowane przez tę organizację wartości chronią jedynie przed ostrymi skutkami termicznymi wynikającymi z ekspozycji na krótkotrwałe promieniowanie o dużej mocy. Nie chronią natomiast przed skutkami wynikającymi z długotrwałej ekspozycji na PEM o mocy poniżej ustalonych przez ICNIRP wartości, które zostały szeroko udokumentowane w recenzowanych publikacjach naukowych, takimi jak nowotwory, uszkodzenia DNA, oddziaływanie na układ nerwowy czy zaburzenia płodności. Ponadto wytyczne te są oparte na symulacji z użyciem plastikowego manekina o rozmiarach dorosłego mężczyzny, a więc nie bierze się w nich pod uwagę morfologicznej, biochemicznej i bioelektrycznej złożoności żywego organizmu ani nie uwzględnia się faktu, że rozmiary ciała, a zwłaszcza czaszki zdecydowanej większości populacji plasują się poniżej przyjętych w symulacji kryteriów. Dotyczy to w szczególności dzieci, których ciała i głowy są dużo mniejsze, a kości czaszkowe dużo cieńsze, na skutek czego pochłaniają wielokrotnie więcej energii¹. Potwierdzenie przez ICNIRP w lipcu 2018r. ustanowionych w 1998r. wartości granicznych zostało szeroko skrytykowane przez świat nauki. Ponad 160 uczonych i lekarzy oraz 95 organizacji pozarządowych z całego świata zaprotestowało przeciwko tym wytycznym w apelu wystosowanym do ONZ, WHO i rządów państw członkowskich, stwierdzając, że zamiast chronić ludność przed szkodliwym oddziaływaniem PEM, wytyczne te narażają światową populację oraz środowisko naturalne na poważne niebezpieczeństwa (The EMF Call, 2018) (7). W apelu tym wezwano również rządy, ONZ i WHO do zakwestionowania mandatu ICNIRP do ustalania wytycznych dotyczących bezpieczeństwa PEM, jako że opinie tej komisji są wyraźnie stronnicze i przychylne branży telekomunikacyjnej, z którą łączą ją powiązania finansowe.

¹Gandhi OP, Morgan LL, de Salles AA, Han Y-Y, Herberman RB and Davis DL: Exposure limits: The underestimation of absorbed cell phone radiation, especially in children. *Electromagn Biol Med* 31: 34-51, 2012

Przypominamy także, że autorzy ekspertyzy przygotowanej na zlecenie Ministerstwa Zdrowia przez Instytut Medycyny Pracy w Łodzi również oceniają wytyczne ICNIRP jako całkowicie arbitralne:

„Wytyczne ICNIRP mają status i charakter raportu naukowego z arbitralnie przyjętą przez autorów metodą analizy danych naukowych charakteryzujących zagrożenia elektromagnetyczne i kryteriów wnioskowania. Członkowie ICNIRP zdecydowali o uwzględnieniu tylko takich skutków oddziaływania PEM, które charakteryzuje funkcyjna zależność skutek-poziom ekspozycji. Założyli, że PEM może oddziaływać jedynie deterministycznie, nie przedstawiając dowodów na taką hipotezę. Omówione w rozdziale 3. dowody naukowe przemawiają za bardziej zróżnicowanymi mechanizmami oddziaływania. Ponadto spośród różnorodnych zagrożeń związanych z oddziaływaniem PEM wskazali kryteria oceny zagrożeń jedynie dla wybranych rodzajów (tabela 4.2.1), nie uwzględniając m.in. groźnych dla zdrowia i życia ludzi zagrożeń pośrednich i szczególnych wymagań koniecznych dla ochrony użytkowników implantów medycznych.”²

Zwracamy również uwagę, że sam prezes ICNIRP, prof. Paolo Vecchia (2004-2012) stwierdził publicznie na międzynarodowej konferencji w Londynie w 2008r., że wytyczne tej organizacji cyt. „*Nie są obowiązkowymi przepisami bezpieczeństwa*”, „*Nie są 'ostatnim słowem' w tej kwestii*” oraz „*Nie są murem obronnym, za którym może skryć się przemysł i inni*”.³

Ponadto nawet autorzy zamówionego przez Ministerstwo Cyfryzacji raportu z pilotażowych badań i analiz dotyczących dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych opracowanego przez Instytut Łączności – Państwowy Instytut Badawczy przy współdziałaniu Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego przyznają, że cyt. „*Nie jest możliwe zdefiniowanie jakiejś konkretnej wartości gęstości mocy, czy SAR, które byłyby z całą pewnością bezpieczne, lub szkodliwe.*”

W kwestii implantów medycznych pragniemy zwrócić uwagę, że Zalecenie 1999/519/WE podkreśla, iż zagrożenia dla nich występują przy poziomie niższym niż limity ekspozycji ludności określone w tym dokumencie, wobec czego „*przy narażeniach zbliżonych do [...] limitów europejskich należy oczekiwać znacznego odsetka urządzeń o niewystarczającej odporności na zakłócenia.*”⁴ Podwyższając dopuszczalne poziomy PEM do wartości rekomendowanych w Zaleceniu, rozumiemy, że minister Szumowski bierze na siebie osobistą odpowiedzialność za możliwe pogorszenie stanu zdrowia i/lub zgon użytkowników tych implantów na skutek oddziaływania PEM.

Ponadto stanowczo protestujemy przeciwko zawartej w Uzasadnieniu do projektu rozporządzenia manipulacji w sformułowaniach typu: „*Warto podkreślić, że to nie stacje bazowe, a terminale komórkowe, zwłaszcza trzymany w okolicy głowy telefon, są dziś jednym z głównych źródeł ekspozycji człowieka na pole elektromagnetyczne z radiowego zakresu częstotliwości.*” (str. 9). Zwracamy uwagę, że korzystanie z telefonu komórkowego jest dobrowolne (obywatel może z niego nie korzystać, jeśli nie chce) oraz że nikt nie używa tego urządzenia nieprzerwanie przez 24 godziny na dobę, 365 dni w roku. Natomiast ekspozycja na pole emitowane przez SBTk jest ciągła i przymusowa, i dotyczy wszystkich bez wyjątku, w tym małych dzieci, niemowląt i płodów znajdujących się w łonie matki, które nie używają telefonów komórkowych. Narażenie ludności na te pola należy bezwzględnie redukować, a komunikację mobilną

² Instytut Medycyny Pracy w Łodzi „Oddziaływanie elektromagnetycznych fal milimetrowych na zdrowie pracowników projektowanych sieci 5G i populacji generalnej”, str. 83.

³ Vecchia P. ICNIRP and International Standards. London (GB): Conference EMF and Health, 2008:28, str. 16: “They are not mandatory prescriptions for safety”, “They are the ‘last word’ on the issue”, “They are not defensive walls for industry or others”. https://www.radiationresearch.org/wp-content/uploads/2018/06/021145_vecchia.pdf

⁴ Instytut Medycyny Pracy w Łodzi „Oddziaływanie elektromagnetycznych fal milimetrowych na zdrowie pracowników projektowanych sieci 5G i populacji generalnej”, str. 74.

ograniczyć do niezbędnego minimum ze względu na jej wysoką szkodliwość, obszernie udokumentowaną w tysiącach badań naukowych.

Zdumiewa również zawarte w Uzasadnieniu twierdzenie, że, cytujemy: „*efektem harmonizacji przepisów będzie poprawa zasięgu sieci komórkowych. Efektywnie, całkowita ilość energii emitowanej do środowiska przez cały system (a więc stacje bazowe i terminale) spadnie, tym samym spadnie ekspozycja ludzi na pole elektromagnetyczne.*” (str. 9-10). Wobec tego argumentu zasadne staje się pytanie: jeśli ilość energii emitowanej do środowiska ma spaść, to w jakim celu Ministerstwo Zdrowia podwyższa wartości dopuszczalnych poziomów pól elektromagnetycznych w środowisku?

Ponadto planowane wdrożenie nowego standardu sieci telefonii komórkowej 5G oznacza m.in. wprowadzenie nowych, wyższych częstotliwości (fal milimetrowych – dalej EFM). Nie ma opracowań dotyczących wpływu chronicznej ekspozycji na EFM, nie ma też badań na temat współdziałania EFM i PEM o innych częstotliwościach:

„Nie ma [...] opisów skutków biologicznych i zdrowotnych związanych z długotrwałą ekspozycją na EFM, w tym także ekspozycją osób szczególnie wrażliwych (dzieci, kobiet w ciąży, osób z chorobami przewlekłymi). Dotychczasowe badania dla pól o tych częstotliwościach wskazują na duże prawdopodobieństwo wystąpienia sumowania się negatywnych dla środowiska i człowieka skutków konglomeratu PEM o różnych częstotliwościach.”⁵

W związku z zaobserwowanymi w badaniach skutkami zdrowotnymi PEM uczeni o udokumentowanych osiągnięciach naukowych w zakresie badań bioelektromagnetycznych domagają się od 2015r. redukcji ekspozycji na PEM (The EMF Scientist Appeal, 2015) (8). Stwierdzają oni, że waga dowodów opublikowanych w recenzowanych czasopismach naukowych uzasadnia podjęcie większych środków ostrożności oraz wyrażają obawę, że ich niezastosowanie może doprowadzić do kryzysu zdrowia publicznego. Od 2017 r. coraz szersze grono naukowców i lekarzy apeluje o moratorium na wdrożenie nieprzebadanej sieci 5G (The 5G Appeal, 2017) (9).

Ponadto pragniemy zwrócić uwagę, że ostatni raport NIK (10) uwidoczniał brak należytej kontroli nad emisją PEM do środowiska, a wprowadzany przez ministerstwo cyfryzacji system monitoringu SI2PEM nie poprawi sytuacji, gdyż nie będzie monitorował pomiarowo rzeczywistej wartości PEM, lecz będzie poziom PEM dla każdego punktu wyliczał na podstawie niepełnych i niedokładnych danych z pomiarów i przy zastosowaniu modeli matematycznych, w których niemożliwe jest uwzględnienie setek parametrów propagacji pól elektromagnetycznych (11). W konsekwencji udostępniane w tym systemie dane nie umożliwią kontroli nad rzeczywistym poziomem PEM w środowisku.

Ponieważ w Uzasadnieniu projektu rozporządzenia poświęca się wiele miejsca argumentom dotyczącym rzekomej konieczności rozbudowy infrastruktury dla mobilnego Internetu i wdrażania nowych standardów telekomunikacyjnych oraz nowych usług w rodzaju Internetu Rzeczy, zwracamy uwagę, że łączność przewodowa stanowi sprawdzoną i bezpieczną alternatywę dla komunikacji bezprzewodowej, na co wskazują polscy i międzynarodowi eksperci. Polecamy choćby raport amerykańskiego specjalisty ds. technologii komunikacji, dr Timothy Schoechle'a, który w oparciu o analizę dostępnych technik przesyłu danych potwierdził niezaprzeczalną wyższość łączy przewodowych nad komunikacją bezprzewodową tak pod względem szybkości przesyłu danych, odporności na cyberataki, wydajności energetycznej, potencjału rozwojowego w przyszłości, jak i bezpieczeństwa dla ludzi i środowiska. Autor zaleca również, by porzucić ideę wdrożenia sieci 5G i Internetu Rzeczy, ponieważ nie potrzebują ich ani ludzie ani rynek – są to technologie zbędne, promowane tylko dlatego, by generować olbrzymie zyski dla przemysłu

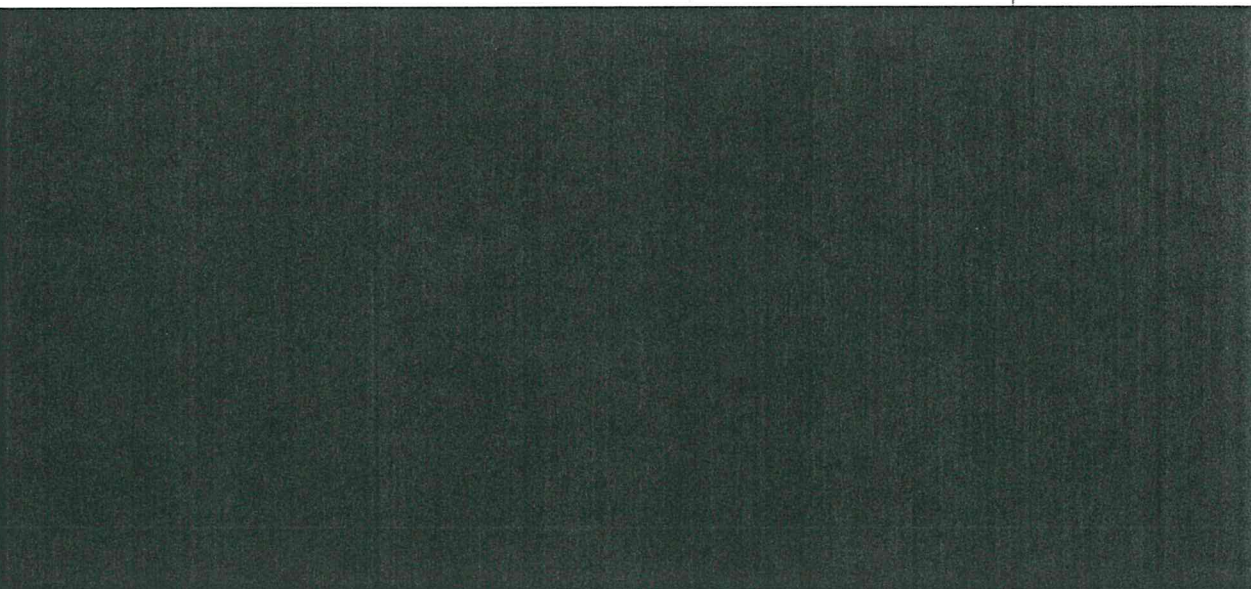
⁵ Instytut Medycyny Pracy w Łodzi „Oddziaływanie elektromagnetycznych fal milimetrowych na zdrowie pracowników projektowanych sieci 5G i populacji generalnej”, str. 60.

beprzewodowego (12).

Ponadto uzasadnianie przez Ministerstwo Zdrowia podwyższenia normy na szkodliwy czynnik środowiskowy koniecznością rozwoju mobilnego Internetu, który w 80% ma służyć rozrywce (filmy video w wysokiej rozdzielczości) (13), jest stanowczo nie na miejscu. Przypominamy Ministrowi Szumowskiemu, że normy mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa ludności, a misją jego resortu nie jest tworzenie korzystnych warunków dla rozwoju technologii i komercyjnych podmiotów, lecz ochrona zdrowia obywateli.

Ministerstwo Zdrowia, jako instytucja rządowa, ma konstytucyjny obowiązek przy realizacji zadań zapewnić przede wszystkim spełnienie warunku ochrony zdrowia publicznego i środowiska, a jako instytucja kraju należącego do UE musi kierować się obowiązkowo przy podejmowaniu decyzji zasadą ostrożności (14). Wyniki badań naukowych wskazują, że norma PEM z zakresu mikrofalowego obowiązująca w Polsce na mocy Rozporządzenia Ministra Środowiska z 2003r. jest zbyt wysoka i powinna zostać zastrzona (obniżona) do poziomu zalecanego np. w wytycznych Europejskiej Akademii Medycyny Środowiskowej „EUROPAEM EMF Guideline 2016 for the prevention, diagnosis and treatment of EMF-related health problems and illnesses” (15).

Z poważaniem,

Źródła

1. PETYCJA O MORATORIUM NA 5G I REDUKCJĘ EKSPOZYCJI LUDNOŚCI NA POLA ELEKTROMAGNETYCZNE
https://naszademokracja.pl/petitions/petycja-o-moratorium-na-5g-i-redukcje-ekspozycji-ludnosci-na-pola-elektromagnetyczne?just_launched=true
2. Wybrane prace przeglądowe, w których potwierdzono nietermiczne skutki oddziaływania PEM:

BioInitiative 2007. Summary for the Public. Cindy Sage, MA. Sage Associates, USA. Prepared for the BioInitiative Working Group. August 2007.
http://www.bioinitiative.org/report/wp-content/uploads/pdfs/sec01_2007_summary_for_public.pdf

BioInitiative Working Group: BioInitiative Report: A Rationale for a Biologically-based Public Exposure Standards for Electromagnetic Fields (ELF and RF). Sage C and Carpenter DO (eds). BioInitiative, 2012. <https://bioinitiative.org/>

Pall M. List of 97 Reviews on Non-thermal Effects of Microwave/Lower Frequency EMFs
<https://www.wirelesseducationaction.org/wp-content/uploads/2016/12/EMF-Effect-Reviews.pdf>

Pall M. 5G: Great risk for EU, U.S. and international health: Compelling evidence for eight distinct types of great harm caused by electromagnetic field (EMF) exposures and the mechanism that causes them. European Academy for Environmental Medicine. Published May 2018.
http://www.5gappeal.eu/wp-content/uploads/2018/06/pall_2018.pdf .

Anke Huss, Matthias Egger, Kerstin Hug, Karin Huwiler-Müntener, and Martin Rössli
Source of Funding and Results of Studies of Health Effects of Mobile Phone Use: Systematic Review of Experimental Studies. Environ Health Perspect. 2007 Jan; 115(1): 1–4. Published online 2006 Sep 15. doi: [10.1289/ehp.9149] <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1797826/>

3. Rezolucje Rady Miasta Krakowa skierowane do najwyższych władz w państwie
http://krakow.pl/start/203474.artykul.krakow_-_dzialania_w_zakresie_ochrony_przed_pem.html
4. International Agency for Research on Cancer: IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans. Volume 102. In: Non-Ionizing Radiation, Part 2: Radiofrequency Electromagnetic Fields. Who Press, Lyon, France, 2013. Available online: : <https://monographs.iarc.fr/iarc-monographs-on-the-evaluation-of-carcinogenic-risks-to-humans-14/>
- 4a. Cell Phone Radio Frequency Radiation
<https://ntp.niehs.nih.gov/whatwestudy/topics/cellphones/index.html>
5. Oddziaływanie elektromagnetycznych fal milimetrowych na zdrowie pracowników projektowanych sieci 5G i populacji generalnej, Instytut Medycyny Pracy w Łodzi
http://www.imp.lodz.pl/upload/npz/raport_5g.pdf
6. Gandhi OP, Morgan LL, de Salles AA, Han Y-Y, Herberman RB and Davis DL: Exposure limits: The underestimation of absorbed cell phone radiation, especially in children. Electromagn Biol Med 31: 34-51, 2012
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3109/15368378.2011.622827?journalCode=iebm20>
7. The EMF Call (2018) <https://www.emfcall.org/the-emf-call/>
8. The EMF Scientist Appeal (2015) <https://emfscientist.org/>
9. The 5G Appeal (2017) <http://www.5gappeal.eu/>
10. Kontroli nie ma, promienie harcuja
<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/kontroli-nie-ma-promienie-harcuja.html?fbclid=IwAR1PflWvO2qDFyyLCyUCTf2o2lZSZC2ex4f8oJFjoO46RwKqzqJh-Vlv4Ek>

11. „Megaustawa 5G – Czy ta Księga rzeczywiście jest Biała?“, niezależna ekspertyza Instytutu Spraw Obywatelskich
<https://inspro.org.pl/polecamy/ekspertyza-megaustawa-5g/>
12. Timothy Schoechle “Re-Inventing Wires: The Future of Landlines and Networks” (raport)
<http://electromagnetichealth.org/wp-content/uploads/2018/05/Wires.pdf>
Streszczenie w języku polskim:
Kto skorzysta na uruchomieniu sieci 5G? O wyższości sieci przewodowych (raport)
http://stop5g.com.pl/kto-skorzysta-z-uruchomienia-sieci-5g-o-wyzszosci-sieci-przewodowych-raport/?fbclid=IwAR3XcqGOGq8B5-Hcty-5KZEir2A9sDhB47if2_OZ1V9VKIRd6hTMUjdNGRY
13. Deloitte “Will 5G Remake The World or Just Make It a Little Faster?”
<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Technology-Media-Telecommunications/gx-tmt-will-5g-remake-the-world.pdf>
14. The Precautionary Principle <http://www.precautionaryprinciple.eu/>
Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Tytuł XX. Środowisko naturalne. Art. 191. Polityka Unii w dziedzinie ochrony środowiska naturalnego
<http://www.lexlege.pl/traktat-o-funkcjonowaniu-unii-europejskiej/tytul-xx-srodowisko-naturalne/2179/>
15. EUROPAEM EMF Guideline 2016 for the prevention, diagnosis and treatment of EMF-related health problems and illnesses <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27454111>